

Noha látszólag mindig béke honolt a kiadóban, gyanítottam, hogy a munkatársak között olykor feszült lehetett a viszony. Matolcsyné vitathatatlanul élt-halt a kiadóért, s ezt Kardos kellőképpen honorálta, kivételezett helyzetével azonban visszaélt. Ha erről Kardos tudomást szerzett, helyretette a dolgot, a kedvenc Matolcsyné is tartott tőle, s konfliktusait, amelyek a munkatársakkal keletkeztek, a saját érdekében igyekezett titokban tartani.

Sík Csaba és Hegedüs Mara, Sarkadi Fruzsza, Keresztesi Reich Évuka, Dékán Ágnes, Lovas Ildikó, Erős Laci, Bor Ambrus szerintem alkalmasnak látszott arra, hogy ellentétbe keveredjen Matolcsynével, amit olykor észleltem is, de az indulatok a lappangás stádiumában maradtak. Őszinte kitörésre legfőljebb a kézbesítők, a takarítók, a gondnokság dolgozói ragadtatták magukat, de azt hiszem, csak előttem. Azt kell mondjam, Kardos ráerőszakolta a megértést, a szeretetet munkatársaira, sőt a Magvető életébe az írókat is bekapcsolta. Arra törekedett, hogy otthon érezzék magukat. A zárkózott Fejes Endre a felesége révén is kötődött, Moldovának a húga volt egy ideig kollégánk, de ő sem tudott föloldódni, magányos farkas maradt. Hernádi Gyula rendszeresen bejárt, sőt Matolcsynével és férjével is összebarátkozott, Remenyik Zsigmond, Kolozsvári Grandpierre Emil mintha a Magvető munkatársai lettek volna. Remenyik Szilviát még státusba is vette, hogy segítsen valamiképp a családon. Ha Kardos valakivel jó szakmai, hivatalos kapcsolatot épített ki, azt igyekezett baráti vá változtatni. Ugyanakkor bizalmatlan is volt mindenkivel. A titkárságon több mint bizalmi embere volt Matolcsyné, megbízott Fruzsában s még néhány munkatársában. Különösen megbízható embere volt Bezúr Györgyi, jó szakember, okos, csinos, fiatal lány. A szigorúan titkos iratokat Fruzsza és Ildikó gépelte, de azt kevesen tudják, hogy Kardos naplót vezetett, vagy legalábbis följegyzéseket, amit esténként, munkaidő után Lídiával gépeltetett, aki a 25. Színházról került át. Hű, ha ez a napló napfényre kerülne, zabszemet sem lehetne sokaknak földugni! Példa Kardos „káderpolitikájára”: Lili Matolcsyné barátnője volt, s amikor a KLM-től elbocsátották, Ildikó hozta a Magvetőbe. Időközben azonban Klári, Kardos felesége nagyon megszerette Lilit, mire Matolcsyné féltékenysége föltámadt saját barátnője ellen, s fúrni kezdte. Amit Kardos a leghatározottabban leszerelt.

Belefolyt munkatársai magánéleti problémáinak megoldásába is. Lilinek az apja Rácz Jenő, kitűnő műfordító volt, s fordításait rendre játszották a színházak. A tévé-közvetítések elé Ungvári Tamás mondott bevezetőt, s megemlítve Rácz Jenő nevét, hozzátette, hogy rosszlemkű. Azt hitté ugyanis, hogy a fordító azonos egy Rácz Jenő nevű horthysta katonatiszttel. Lilit bántotta a dolog, elsírta bánatát Kardosnak, aki azt javasolta, perelje be Ungvárit. Meg is tette, s a bíróság úgy döntött: Ungvári kérjen nyilvánosan bocsánatot. Ez megtörtént az *Élet és Irodalomban*. De Kardos

G. Gyuri is megírta a dolgot ugyanott, ugyancsak Kardos kérésére. Gyuri meghitt barátságban volt Kardossal, velem is. Mi a rossz hírű, de annál szebb emlékű Luxorban ücsörögtünk esténként, modellek, kurvák és hajléktalan lányok közt. Kardos ezt is tudta, persze. Gyuri jó szaftosan számolt be a Luxor-beli dolgokról névrokonának, amit Kardos pokolian élvezett. Hadd tegyem még hozzá, hogy Hernádival belátogatott hozzá Gyurkó, Jancsó. Gyurkó később kiköpt, Fejes Bandihoz pedig Kardos járt föl rendszeresen, amikor a *Rozsdatemető* írója fölköltözött a hegyre, s ritkán jött le a városba. Feleségét Kardos státusba vette, hogy legyen nyugdíjalapja – nem folytatom. A Magvető dolgozóin, írói körén ott segített, ahol tudott.

Magánélete tele volt tragédiákkal. Most csak azokról írok, amelyek előttem peregtek le. Tömpe Andrásról már szóltam. Szemem előtt érte sorscsapásként felesége halála. Noha mindenki tudta, hogy állandó barátnője van, Klári szenvedései rendkívüli módon megviselték. Lehetett ebben valamiféle lelki furdalás-féle is, utólagos bűnbánat. Akkortájt néhány temetési búcsúztatót tartottam, sokak szerint a legszebbeket országszerte. Hírük is ment, s ezért logikusnak tartotta mindenki, hogy Klárit én temessem.

Azt hiszem, gyászbeszédbeli pályafutásom csúcsára értem Klárit elparentáló beszédemben. A meglehetősen nagy tömeg érezhetően megrendült, meghatódott szavaimtól, s eléggé illetlenül, írók, munkatársak, de még Aczél is oda-jött hozzám, és gratuláltak szép teljesítményemért.

Most már elmondhatom, nem én írtam azt a beszédet.

Klári halála után lejött hozzám Kardos, és azt mondta: nagy kéréssem van. Szeretném, ha te mondanád a búcsúztatót. A család, a barátok, a kiadó munkatársai nevében. Te vagy az egyetlen barátaim között, aki mint búcsúztató nem kelt indulatokat, sértődöttséget, féltékenységet a családi, baráti vagy kiadói berkekben. Bármennyire is kedvellek, te kívülálló maradtál köreimtől. Bárkit kérek meg az írók, családtagok közül, a többi harminc megsértődik, hogy miért éppen azt kértem meg. De nem akarlak terhelni azzal, hogy megírd a beszédet, én megírtam helyetted. Biztos vagyok abban, hogy ezért nem neheztelsz. Itt van, olvasd el, vállalod-e mint saját művedet?

Klasszikusan fölépített, választékos nyelvezetű, az egész magyar gyászbeszéd-kultúrát magába foglaló műremek volt. Köztudott, hogy a magyar nyelvű irodalom a *Halotti beszéddel* kezdődik, s prózánk gyögzszemei a halotti búcsúztatók. Kardosé a legszebbekkel vetekszik. Valami fatális oktondiság folytán, halála előtt nem sokkal, 1985 decemberében adtam vissza neki a kézzel írott szöveget.

A másik megrendítő csapás fia halála volt. Sohasem volt igazán jó viszonyban Istvánnal. Részben mozgalmi elfoglaltsága, részben a börtönévek, azután az új meg új fölada-

tok, kihívások, azonkívül szakadatlan szerelmi viszonyai megrontották az apa és a fiú közti kapcsolatot. Illetve nem is tették lehetővé kifejlődését. A fiú barátai, akik a Magvetőben dolgoztak, amíg Kardos megtúrta őket, tovább rongálták apjához való kötődését. István nem volt kommunista, ugyanakkor baráti körében maoisták is előfordultak, amit Kardos ellene való lázadásnak, provokációnak minősített. Ádázán gyűlölte fia eme barátait, s ez a gyűlölet viszonzásra talált – áttételesen – fia részéről is. Amíg Klári, az anya, a feleség élt, fékezte az indulatokat, pátyolgatta a túl érzékeny fiú lelkivilágát, próbálta közelíteni őket egymáshoz.

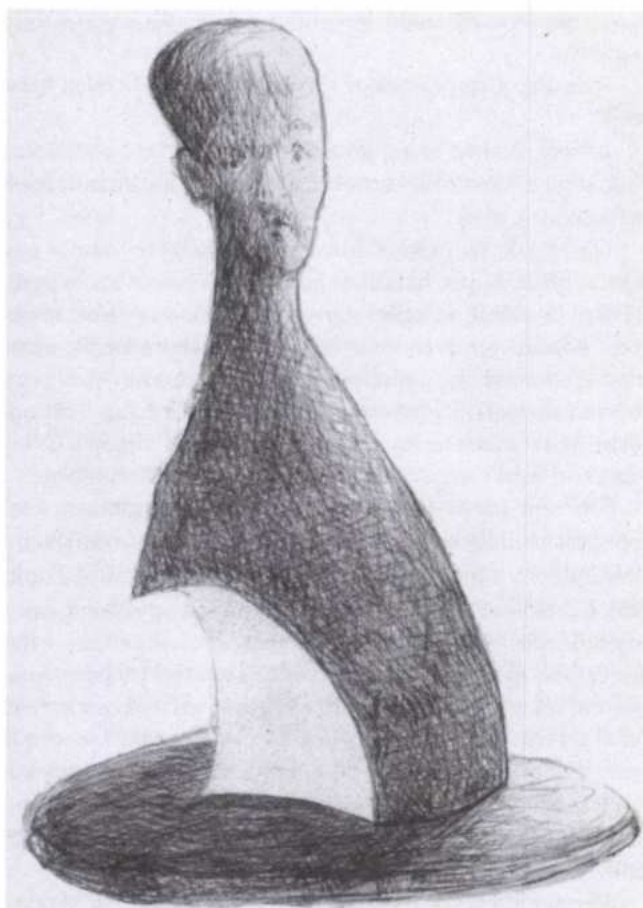
Ezt Kardos is tudta, s hálás volt Klárinak ezért. Felesége elvesztését baljós előjelnek tartotta. Ez a roppant zárkózott ember arra vetemedett, hogy nekem megvallja: aggódik, fél, nincs senki most már, aki közöttük állva enyhítse a súrlódásokat. Ezért azután boldog volt, amikor István megnősült. Abban reménykedett, hogy menyé átveszi Klári szerepét. Nem így történt.

Nehéz ma már rekonstruálni az eseményeket, nyilván több szemszögből is meg lehetne világítani a történeteket, erre nem vállalkozom. Fatális és ördögi véletlen folytán mégis beleláltam a dolgokba. Hajdanvolt, zseniális exbarátom a műszaki egyetemen matematika tanár, valamint L., ugyancsak matematikus, Kardos Pista és felesége négyesben összejártak, egy akkoriban divatos, olykor napokig eltartó társasjáték kedvéért. Ez a fásasztó, szellemileg is megerőltető logikai játék, aminek a nevét elfeledtem, okozta a tragédiát. Az ifjú asszony roppant szenvedéllyel vetette bele magát, Pistát fásasztotta, nem kötötte le igazán, ezért azután éjfél körül rendre magára hagyta a társaságot és hazament. Előfordult, hogy az asszonyka reggel tért csak haza. De ebből különösebb családi konfliktus nem kerekedett. Egyszer aztán nem ment haza reggel. Majd egy héti távol maradt, s István – bénultan – nem érdeklődött utána. Egy napos, verőfényes délelőtt megállt egy kis Polski Fiat a ház előtt, kiszállt belőle az asszonyka, s fölment a lakásba. István lenézett az ablakból, s L.-t pillantotta meg, amint a kocsijára támaszkodik. Az asszony közölte: elköltözik. István halkán megjegyezte, ha elmész, agyonlövöm magam. Mire a válasz: segíts lehordani a holmimat.

Persze nem segített.

Az első bőrönd levitele közben István fölfeszítette apja szekrényét, és szolgálati fegyverével agyonlőtte magát. Az asszony a lövés zajára rémülten visszaroht, de már csak a halál beálltát állapíthatta meg. Ezután telefonált az apósának a Magvetőbe, s mire Kardos hazaért, a menyé már elköltözött. L. ösztöndíjat kapott Amerikába, s alig néhány hónap múlva elhagyta a fiatal nőt.

Kardos, a mindig kőkemény férfi összeomlott. Ami sohasem fordult elő, be sem jött a kiadóba, otthon ült étlenszomjan, magába roskadtan. Matolcsyné fölkereste, s azt mondta nekünk, ne látogassuk, hagyjuk békén, ez az egyetlen óhaja. Mígnem Gyúrkó föl hívta Hegedőst, és felelősségre vonta: miért nem megyünk Kardoshoz? Csak a legszűkebb baráti körrel és a Magvető néhány munkatársával akar találkozni, senki mással. Nem érti a távolmaradásunkat. Ez az epizód megrontotta a munkatársak és Matolcsyné közti viszonyt. Kardos is megzavarodott, nem tudta

hányadán álljon legkedvesebb munkatársaival, akik a bajban, lám, magára hagyták. Hegedős Mara előbb Bor Ambrussal, majd velem, Sebestyén Lajossal, Bezur Györgyivel, Fruzsával ment föl. Ebéd után volt, napsütés, ott volt Jancsó új feleségével (aki akkor még csak a barátnője volt?) és Hernádi Gyula. És néhány számomra ismeretlen ember. Mint megtudtuk Hernáditól, egy pillanatra se hagyják magára, s mindenféle fecsegéssel igyekeznek lekötni figyelmét.

Életem legszörnyűbb emlékei közé tartozik az a néhány óra, amit ott töltöttem. Magatehetetlenség, tétováság, tanácstalanság, a máskülönben mindig fürge és találékony Hernádi Gyula is visszafogott volt. Közömbös dolgokról nyögdécseltünk, a kiadó ügyeit nem említettük.

Talán jellemző adalék Kardos titkos magánéletéhez egy régebbi beszélgetésünk. Egy alkalommal megállított a folyosón, és szúrós, valódi nyomozói tekintettel nézett a szemembe, mintha szuggerálni akarna.

– Mi bajod? – kérdezte, követelve a választ.

– Napok óta depressziós vagyok. Nem érdekel semmi. Még a nők sem.

Nem vette tréfára a dolgot, komolyan nézett rám.

– Megértelek. Engem is sokszor gyötör a depresszió. A legnagyobb erőfeszítembe kerül, hogy Klári ne vegye észre otthon, a kiadóban pedig a közvetlen munkatársaim. Fruzsza, Györgyi vagy Mara előtt nehéz titkolóznom, ők szinte belémlátnak. És Bor Ambrus is empátikus figura. Tőled nem tartottam soha, szélsőséges mediterrán temperamentumod alkalmatlanná tesz, hogy ilyesmit észrevegy. De ami hihetetlen számomra, hogy éppen neked legyenek

depressziós korszakaid. Bevallom, én sokszor vagyok depressziós.

– És akkor mit csinálsz? Orvoshoz mégy? Szedsz valamit?

– Nem. Neked is azt javaslom, zárkózz be a szobádba, és hallgass klasszikus zenét. Engem főleg a romantikusok nyugtatnak meg.

Ha hiszik, ha nem, Kardos sugalmazására vettem egy Orion hifi-tornyot, hatalmas hangszórókkal, és azóta gyűjtöttem be szinte az egész zenei irodalmat vagy ezer lemezen. Kardos rendszeresen érdeklődött, mit sikerült újonnan szerezni. Egy alkalommal föl hívtam a figyelmét egy frissen megjelent gregorián-lemezre. Ezért hálás volt nekem, és azt mondta, ha ideges, mindig meghallgatja. Gyermekkori zsidó istentiszteleteit idézi föl emlékezetében.

Elnézést kérek olvasóimtól, hogy rapszodikusan csapongok az időben, de nem óhajtom fegyelmezni emlékeim föltululását, s még kevésbé rendszerezni azokat. Adatokkal, nevekkal is mértékkel egészítem ki az anyagot. Csak a legszűkebb Magvető dolgozói körrel beszélgettem e följegyzések megírásakor, mert saját és szubjektív benyomásaimat szerettem volna papírra vetni, a regényesség keretei közt tartva az események leírását. Ennek praktikus oka is van. Egy mindenre kiterjedő dokumentumregény évek kutatását igényelné, és nagy terjedelme ellenére sem biztos, hogy a Magvető és Kardos lényegét jobban visszaadná, mint ez a röpké szubjektív emlékezés.

Visszatérve a sorozatokhoz. Birtokomban van a Magvető összes kiadványának a teljes listája. Oly gazdag névsor, hogy párját ritkítja. Ezért a lényegre koncentrálok, de változatlanul rapszodikusan, az időrendet a legkevésbé sem véve figyelembe. Saját emlékezetem időszámításához igazodom.

Kardos mindent átfogó, elementáris erejű sorozatokat kreált. A sorozat az ő koncepciója szerint a kiadó éltetőleme és a hön óhajtott közművelődési program legjobb eszéke volt. Mert Kardos közművelést akart, olvasáskultúra fejlesztést akart, s minden műveltségi rétegnek értékes olvasmányt akart a kezébe csempészni. A RARE, vagyis a Rakéta Regényújság a legkülönfélébb írók és művek megjelentetésével indított rohamot az olvasás térhódításáért. A hatvanas években még szélsőbaloldali, rákosista-maoista Dalos György kisregényétől Cortázar *Fantomás a vámpírok ellen* című félponyva kalandregényéig; megjelentette Gyurkovics Tibor, Galsai Pongrác, Mándy Iván, Françoise Sagan, Rákossy Gergely, Graham Green műveit, a legkülönfélébb írókat adta közre. Ízelítő belőlük: Beke Kata: *Istennek furcsa ízlése van*, Illés Endre: *Dilaudid*, Sciascia: *Kiváló holttestek*, Karinthy Ferenc: *Alvilági napló*, a dél-afrikai La Guma: *Nyárvégi ködben*, Malraux: *Lázár*, Ginzburg: *Kedves Michele*, Sarkadi Imre: *Száz éve Segesvárnál* – 1977-től 1988-ig tartott a sorozat, és elfeledett írók is előkerültek, mint például az artista Soós László remekműve, *Az Almieri trió Trapéz* címmel. Az évi tíz-tizenöt mű azt jelentette, hogy legalább háromszáz tételből állott a sorozat, s ami az igényes és egyszerre szórakoztató olvasmányok tárházát illette, példátlan kísérlet.

Adalék személyiségéhez. Semmit sem gyűlt jobban, mint a maoizmust. Ő mesélte, hogy Dalos Gyuri szovjet

tanulmányai idején titokban fölkereste Rákosit távoli (távol Moszkvától) száműzetésében, és meg akarta szervezni hazahozatalát – Kádár ellenében. Nos teljesen mindegy, hogy ebből mi az igaz, mi nem. A lényeg, hogy Kardos így tudta, vagyis Haraszti Miklós mellett első számú közlelenségnek tarthatta Dalost. És ennek ellenére erőltette, hogy minél több műve jelenjen meg. Azért-e, hogy megnyerje, vagy azért, mert liberalizmusába nemcsak a jobb-, hanem a baloldal is belefért? Nem tudom.

Kardos könyvkiadói jelentőségét, nagy formátumú személyiségét az a tény legalább annyira jellemezte, hogy halála után legtöbb kezdeménye tovább élt. Széles látószöge, nyitottsága az egész magyar kulturális fejlődésre hatással volt. Azt lehet mondani, amit az elvtársai 1945-től az 1970-es évekig elkövettek a magyar kultúra, a magyar irodalom ellen, azt mind, szinte egyedül megpróbálta semmissé tenni, szemben olykor saját pártjával, és gyakran az ellene hangolt közvéleménnyel is – sziszifuszi küzdelemben. Ezt láttuk, és így láttuk mi munkatársai, és ebben igyekeztünk neki segíteni.

Úgy szólván a mai magyar irodalom minden irányzata a Kardos-féle Magvetőből indult el. Az 1945 után elhallgatott írókat újraélesztette, Remenyiket, Szentkuthyt, Kodolányi Jánost többek közt. Szigorúan kapásból és véletlenszerűen kiválasztott nevek, 1961-től: Gerelyes Endre, Szakonyi Károly, Gáll István, Solymár József, Simor András, Kiss Dénes, Sipkay Barna, Végh Antal, Gergely Ágnes, Ágh István, Horgas Béla, Simonffy András, Bella István, Lengyel Péter, Jókai Anna, Utassy József, Mezey Katalin, Bereményi Géza, Czakó Gábor, Csalog Zsolt, Oravecz Imre, Vámos Miklós, Balázs József, Esterházy Péter, Kiss Irén, Nagy András, Fecske Csaba, Fenyvesi Félix Lajos, Györe Balázs, Parti Nagy Lajos, Turcsány Péter, Gécz János, Kukulics Endre, Márton László, Pósa Zoltán, Imre Flóra. A már említett Gyurkovics Tibor, Hernádi Gyula mellett Konrád György, Krasznahorkai László a Magvetőben kapott először lehetőséget vagy talált otthonra. Csurka István is házszerzőnk volt. Bárány Tamás, Örkény István, Kolozsvári Grandpierre Emil, Cseres Tibor, Szobotka Tibor – nem folytatom. Könnyebb volna azokat felsorolni, akik nem a Magvetőben váltak íróvá, mint azokat, akik a Magvetőnek köszönhetnek majdnem mindent.

Megint pillanatképek a kiadó hétköznapi életéből.

Sokáig békésen üldögéltem együtt Keszthelyi Rezsővel, a költővel, míg rám nem jött a menetrend szerinti hisztéria. Keszthelyi ugyanis dohányzott. Én pedig leszoktam róla. Egyszerre csak tűrhetetlenné vált számomra a dohányfüst, s Rezsőt kiüldöztem a folyosóra bagózni. Jellegzetes magyar hülyeség: nem nekem adtak igazat a kollégák; majd mindenkivel összeszólalkoztam, Rezsőt ellenem heccelték, ne hagyja magát. Az ügy Kardosig fajult, amiben az volt a kínos számomra, hogy ő is erős dohányos volt, s mindenki azt várta, Keszthelyi pártját fogja. Hosszú ideig azonban nem történt semmi. Egyszer azután két lektornő érkezett egy időben a kiadóba. Kardos annak rendje-módja szerint körbevezette őket, az egyik alacsony, halk szavú, csinos, szőke fiatalasszony, a másik vékony, magas, barna leányzó.

A hogyan szokta, fél öt után néhány perccel ismét bejött a szobámba. Letelepedett az alacsony, kényelmetlen kagy-

lófotelek egyikébe, és azt mondta: holnapután Keszthelyit áthelyezem másik szobába. A magas barna, P. K. dohányzik. Az alacsony szőke nem. Kivel akarsz ülni egy fedél alatt? A válasz nagyon egyszerű, mondtam. Az alacsony szőkével, mert nem dohányzik.

A lehető legjobb választás volt, mint később kiderült. D. Á. finom modorú, előzékeny, kellemes munkatárs volt, kiváló szellemi képességekkel megáldva. Az anyja Rákosi unokahúga volt, roppant csinos, értelmes, vagány nő, ejtőernyős partizán a második világháborúban. Előítéletektől béklyózott, korlátolt föltevés szerint D. Á.-nak szörnyetegnnek kellett volna lennie, szemellenzős pártkadernek, de nem is volt párttag, szemellenzős pedig egyáltalán nem. Sokat tanultam tőle, holott jóval fiatalabb volt nálam. Apja magas belügyi pozícióban; ha D. Á.-nak kedve szottyant, örületesen mulatságos dolgokat mesélt a Rákosi-féle rokonságról. Föltűnt azonban, hogy nemzeti és paraszti dolgokban legalább annyira jártas, mint egy posztnépi káder. Kiderült, hogy a nagyanya nevelte, apja édesanyja, aki falusi parasztasszony volt, s a fogékony kisgyerekek átadta paraszti kultúráját, ami kiterjedt a főzéstől, a befőtt elrakástól a növényápolásig és az állattartásig mindenre, ami a falusi élet föltétele. Ismerte az egész kommunista nomenklatúrát, mindenkiről mindent tudott, egy-egy történelmi-politikai kéziratból tízesével szedte ki a tárgyi tévedéseket, nyitott, előítéletmentes volt, és 1956-ot egyáltalán nem tartotta ellenforradalomnak. Az már Kardosra jellemző, hogy D. Á. szűkebb családjá is voltaképpen a politikai áldozatok körébe sorolható. Először is, a Rákosi rokonságból semmi hasznuk nem származott, legföljebb hátrányuk. Másodjára nyugdíjazták apját, majd Moszkvában, szállodai szobájában tisztázatlan körülmények között, idő előtt meghalt.

A Magvető munkatársai között sok volt a valamilyen oldalról üldözött, bebörtönzött, megalázott ember vagy ember leszármazottja. A különféle előjelű politikai üldözöttek menedéke volt a kiadó. Voltak, akiket a nyilasok üldöztek, de több volt olyan, akiket a kommunisták. Vagy azért, mert ellenfeleik voltak, vagy azért, mert kommunisták voltak, de a belső párharcok mártírokká tették őket. Konceptiók perek áldozatai lettek. Berkesi mesélte, hogy amikor Kardossal Vácott voltak bebörtönözve, együtt ültek nyilasokkal, kommunistákkal, akiket és társaik juttattak börtönbe. Azután jöttek azok a kommunisták is, akik őket juttatták oda, konceptiók perek által. Nos, gyanítottam, hogy Kardos, aki megszenvedte ama kínzásokat és börtönéveket, amelyeket elvtársai mértek rá, kompenzálni akart, s előnyben részesítette a politika áldozatait.

D. Á. lektori tevékenységét közelről megfigyelhettem. Nagy empátiával rendelkezett, finoman, elegánsan tárgyalt, szerzői még azért is hálások voltak, ha eltanácsolta őket kéziratukkal. Csak jóval később, utólag derülhetett ki, ki volt legnevesebb szerzője. Göncz Árpád, aki éveket ült börtönben 1956 után. Kardos tőlem tudta, hogy Á. milyen tapintatos és körültekintő lektor, ezért ráosztotta a frissen szabadult Göncz kéziratát. Gönczre rá is fért D. Á. tapintata. A börtönévek elbizonytalanították. Kifejezetten riadt, megfélemlített ember benyomását keltette. Noha már egyáltalán nem számított üldözöttnek, hiszen Amerikába

Gombár Endre

Dimenziók

*megszoktuk a három dimenziót
mégis a negyedikben szeretnénk élni
boldogabbnak tudnánk magunkat ott
mert gyarló természetünk
mindig másra vágyik mint ami adatott
míg a tizedik dimenzióban Isten
talán fejcsoválva nézi
éretlen vágyaink miféle
szakadékok felé
csábítják
tétova lépteinket*

Beismerés

*testi valódban sosem fogsz eljutni
idegen galaktikák érthetetlen
térsegeibe
boldog lehetsz ha megúszol
egy hő- vagy jégkorszakot
vagy háztömbnyi aszteroid
okozta egyetemes halálunkat
véletlenségből elkerülheted*

készült ösztöndíjjal. Aggasztotta, hogy a börtönben tanult meg angolul, s beszédet soha sem gyakorolhatott. Nem értik meg, s ő sem ért meg senkit. D. Á. lelki gondozó szerepet töltött be ebben az ügyben is, azt hiszem föltöltötte Gönczöt önbizalommal.

Ha már szóba hoztam, hogy a politikai üldözöttek menedéke volt a kiadó, megemlítem a korra legjellemzőbb emberi sorsot, Keresztesi Reich Évát. Erdélyből települt át, Kolozsvárt volt szerkesztő. Összebarátkoztam a később áttelepült férjével is. Erdélyi zsidó ügyvéd volt, beszélt vagy öt nyelven, művelt ember, irodalomról, történelemről, művészetekről élvezet volt vele diskurálni. A magyar irodalom szerelmese volt. Hogyan került Magyarországra? 1956 után lefogták Páskándi Gézá, mint „ellenforradalmárt”, vagyis 1956-tal szimpatizáló fiatal. Hivatalból kirendelték mellé Évuka férjét. Oly remekül védelmezte Páskándit, hogy csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudták nyolc esztendőre elítélni. Amikor a túl sikeres védelem után elhagyta a bíróság épületét, kinn az utcán már várta egy fekete autó, a hozzátartozó szekusokkal, és bírósági tárgyalás,

ítélet nélkül ugyanoda került, ahová védenca, Páskándi. A Duna-deltába. Ez is jellemző a kommunistákra: törvényeségi cirkusz, látszat és a jog tökéletes fölűgása. Az asszony és a kislány szörnyű korszakot élt át, s amikor R. szabadult, azonnal elvált, feleségét és lányát látszatházassággal Magyarországra küldte. Majd az asszony vált el az álférjtől, ismét megházasodott volt férjével, és a család-egyesítés alapján átköltözött ő is Magyarországra. Mint elmondta, azért kellett elhagynia Erdélyt, mert a Securitate be akarta szervezni.

Természetes, hogy Kardos azonnal befogadta Évukát, kivételesen jól bánt vele, főszerkesztőnek is kinevezte, s átvette tőlem az erdélyi írókkal való foglalkozást. Amikor a férj átjött, megindítottak egy lakásakciót, hogy a család albérletből saját otthonába költözhessen. Minden a legnagyobb rendben lévőknek látszott, a kis üldözött család egyesbe került. A jogász, több nyelven beszélő férj egy külkereskedelmi vállalatba került üzletkötőnek, sok nyugat-európai úttal. Egy napon, délelőtt Évuka éppen a kiadóban volt, amikor telefont kapott. Halálsápadtan, rémülten elrohant. Később tudtam meg, hogy a férjet itt is be akarta szervezni a titkosszolgálat, s megfenyegették, ha nem áll kötélnek, nem kapják meg a lakást. Ezt nem bírta tovább idegekkel, és visszatérve munkahelyére, leugrott a hatodik emeletről. Megrendített tragikus sorsa. Csupa jószág, kedvesség, okosság. Az erdélyi magyarság értelmiségére jellemző nyitottság, sima modor, s annak ellenére magyar öntudat, hogy családját 1944-ben elhurcolták.

Tehát, a kiadó Kardos idejében a politikai üldözöttek menedéke volt. Zsámboki Zoltán például, akit forradalmi tevékenysége miatt 1958-ban bebörtönöztek, de már 1973-ban Kardos egyik szíve-csücske fórumának, a Rakéta Regényújságnak lett a főszerkesztő-helyettese. (A főszerkesztő maga az igazgató volt.) A kiadóban dolgozott a lánya is, aki remek szerkesztővé nőtte ki magát. Villányi Márta ugyancsak a kommunisták áldozatának a lánya. Ott volt Sz. Anna, akinek az apját a Rajk-per során végezték ki. K. Erzsi, a Nagy Imrével együtt elhurcolt és a fogságban öngyilkos lett Losonczy Géza barátja. Voltaképpen üldözöttek számított Kenedi János és Kőszeg Ferenc is. Amikor Kőszeg a Szépirodalmi-tól – főlsőbb utasításra – elküldték, Kardos is utasították, hogy küldje el ő is a nálunk dolgozó feleséget. Ezt Kardos kerek-perc megtagadta, mondván: három gyermekes családja, nem hajlandó nehéz helyzetbe hozni a gyermekeket. Bor Ambrus ellenkező előjellel volt üldözött. Apját mint jobboldalit csukták börtönbe 1945 körül, koncepció per áldozata lett, s a börtönben, ahol nem kapott orvosi ellátást, meghalt. Neve szitokszóként maradt fenn kommunista körökben. De politikailag persona non grata volt Matolcsyné, Kristó-Nagy, unokanővérem, valamint én is, ha nem is olyan szélsőséges mértékben, mint a fentebb említettek. Inkább megtörtnek számítottunk. Hogy ez így volt, egy apró epizód igazolhatja. Amikor Ungvári Tamás ötvenéves lett, fölment Aczélhoz, hogy adasson neki József Attila-díjat. Ezt elmesélte Aczél Kardosnak, aki rögtön azt mondta, adj Szalaynak is. Aczél elnevette magát, és így reprimázt: Majd ha ő is ötvenéves lesz! Ungvári egy évvel fiatalabb nálam. Akadtak, akik jó sokáig betartották Aczél utasítását.

Volt a kiadóban néhány posztlukácsista. Az volt a benyomásom, hogy feszült a viszony köztük és Kardos közt. Nem tudnám megmondani, miért, hiszen Kardos tisztelte Lukács Györgyöt. Járt nála néhányszor, s csak szépen emlegette. A Lukács-tanítványokról sem mondott semmit, egyszer nehezményezte, hogy Radnóti lektori jelentésében olyasmit írt: sohasem olvasott Tamási Áron-novellát. Azért dohogott Kardos, hogy lehet valaki magyar lektor, ha ilyesmivel kérkedik. Mindenesetre finoman fogalmazott azokkal kapcsolatban is, akik nem voltak kedvére valók.

2003 végén, 2004 legelején visszagondolva Kardos rokon- és ellenszenveire, nehezen igazodom el köztük, mint valami labirintusban. Azokat, akik 1990 után az SZDSZ holdudvarába kerültek, vagy kifejezetten SZDSZ-esek lettek, furamód Kardos nem kedvelte. Gondolok itt **Eörsi Pistára**, Konrád Györgyre, Dalos Györgyre, Radnóti Sándorra, Haraszti Miklósrá, Balassa Péterre. Kedvelte viszont azokat, akik 1990 után is baloldaliak maradtak. Moldova Györgyöt, Fejes Endrét, Ördögh Szilvesztert. Tehát azokat, akik – előre nem látható módon – inkább az MSZP-hez kerültek közelebb, mintsem az SZDSZ-hez. Érthetetlen és megfoghatatlan ez, hiszen a rendszerváltozás előtt öt-tíz-tizenöt évvel képtelenség lett volna előre kitalálni, ki merre vesz politikai irányt. Csurka mindig következetesen jobboldali volt, nem is értem, most utólag mit vártak el tőle, Kardos olyannak fogadta el, amilyen volt akkoriban. Kardos toleranciájára volt jellemző, hogy az 56-osokat fölkarolta, akár lektor, akár író volt az illető. (Tóbiás Áron!) Ezért szorongatta is a pártvezetés, sőt a szakmai túllihogók is. Azt, hogy Aczél hogyan viszonyult ehhez, nem tudom.

Kardos kiadási politikáját vitathatatlanul befolyásolta Aczél, akármilyen pozíciót is töltött be. Az ő ötlete lehetett a szélsőbaloldali, maoista, Csehszlovákia 1968-as lerohanását ellenzők támogatása is. Gondolom, nem Kardosnak, hanem a kádárista pártvezetésnek lehetett az ötlete, hogy szóhoz juttassa, visszacsalogassa őket párt keretek közé, hiszen Harasztiék, Dalosék, **Eörsiék** sohasem fordultak szembe magával a marxizmussal vagy valamiféle eszményített kommunizmussal. **Eörsinek** például azt a drámagyűjteményét, amelyben Marx is szerepel, legalább háromszor megszerkesztette velem Kardos, de **Eörsi** minden esetben nyilatkozott egyet, amire leszóltak főnről, hogy: állj! Dalos Györgytől is akart Kardos (vagy Aczél?) egy kötetet. Nekem kellett vele fölvennem a kapcsolatot, de az istennek sem jött össze másfél-két ívnél nagyobb anyag. Nyilván vegzálták Kardost főnről, mert türelmetlenül követelte rajtam a kéziratot. Mondtam, hogy nincs egy kötetre való anyag. Akkor írj hozzá te, de két hónapon belül legyen meg a megfelelő mennyiség – követelte rajtam.

Eléggé nyilvánvalóvá vált, hogy az ellenzéknek le lehet csukni, de úgyis meg lehet tőle szabadulni, ha kiadják a műveit. A különféle politikai hullámverések persze elérték a Magvetőt is. Ezek megmutatkoztak a részleges szilenciumokban, amelyeket az írók ellen alkalmaztak, s esetleg humánpolitikai intézkedésekben. Mind a kettő a Magvetőben realizálódott. Visszavonták a kiadási engedélyt, vagy megtiltották, hogy Kardos előleget fizessen az érintetteknek.